

Pir Sultan Ocağı

Pir Sultan Association

Оджакът на Пир Султан

Ali Haydar AVCI*

ÖZET

Alevî toplumunda ocak kavramının önemli bir yeri bulunmaktadır. Anadolu Alevîliği temelinde ocak aidiyeti bulunan bir inanç sistemidir. Anadolu Alevîliği'nde yer alan bu ocak sistemi bütün boyutlarıyla incelenmesi gereken bir yapıdır. Bu çalışmada da "ocak" kavramı üzerinde durulmuş, ocağın Alevîlik'teki yeri hakkında bilgiler verilmiş, Alevî ocaklarından ve bu ocakların öncülerinden söz edilmiştir. Bunların yanı sıra Pir Sultan ve O'nun ocağı, Pir Sultan'ın soyu ve yaşamı hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ocak, Alevîlik, Pir Sultan, Horasan Erenleri.

ABSTRACT

The concept, "Association" has an important place in Alevi society. Anatolian Alevism is a faith system that has association in its basis. This association system that takes place in Anatolian Alevism is a constitution that needs being investigated in terms of all aspects. In this study, the concept, "association" was handled, information about the importance of association in Alevism was given, and the Alevi associations and their pioneers were mentioned. Besides this, information about Pir Sultan and his association, the ancestry and Pir Sultan's life was given.

Key Words: Association, Alevism, Pir Sultan, The saints of Khorasan

РЕЗЮМЕ

Понятието "оджак" заема важно място в алевийската общност. Анадолският алевизъм в основата си е система от вярвания, която е тясно свързана с оджака. Тази система на оджака, която заема място в алевизма в Анадола е структура, която трябва да се изследва във всичките ѝ специфики. В тази публикация се спираме на понятието "оджак", даваме сведения за мястото на оджака в алевизма, споменаваме алевийските оджаци и за водачите на тези оджаци. Наред с това даваме информация за Пир Султан и неговия оджак, за произхода на Пир Султан, за неговия род и живот.

Ключови Думи: Оджак, Алевизъм, Пир Султан, Хорасан еренлери /посветените от Хорасан/

* Halkbilimi Araştırmacısı-yazar.

1. Ocak Nedir?

Ocak deyimi, sözlük anlamı bağlamında kısaca tanımlanacak olursa; 1. Ateş yanan/yakılan birim, 2. Yemek yapılan yer ya da aygıt, 3. Köylerde “evlik” denilen büyük odalarda ısınmak için başında toplanılan yer, 4. Oturma ve barınma yeri, 5. Ev, yurt, yuva, sıla, 6. Maden çıkarılan yer, 7. Belli bir amaç doğrultusunda oluşturulan, toplanılan ve görev yapılan kurum/örgüt, 8. Geleneksel olarak belli bir işi gören aile çevresi anlamlarına gelmektedir (Gölpınarlı, 1977: 262–263; Korkmaz, tsz: 333; Türkçe Sözlük, C. II, 1999: 1002–1003). Anlamlarına baktığımızda, kavramda belli bir anlam yoğunluğunun göze çarptığını söylemek gerekir.

Alevî-Kızılbaş toplumunda ise işlevsel olarak ocaklar, Alevî-Kızılbaş toplulukların inanç boyutuyla bağlandığı, yılın belli dönemlerinde bu toplulukların görgüsünü ve sorgusunu yapmakla yükümlü olan, toplumu aydınlatma, sorunları çözme ve yönlendirme sorumluluğunu taşıyan, toplumun düşünce, bilinç/inanç ve kültür dünyasını sürekli geliştiren ve anlamlı kılan, merkezi yapının oluşturduğu kurumlardan kendisini soyutlamış¹, bu topluluklarda çeşitli yaptırım, yol ve yöntemlerle toplumsal ilişki ve işleyişin düzenli yürümesini sağlayan -ya da bir deyişle aksamasını engelleyen- kurumlardır.² Alevî tarihi ve kültürünün açıklanması bakımından Alevî-Bektaşî ocaklarının oluşumu, gelişimi, dağılımı ve etkinliğini irdelemek önem taşımaktadır.

Ocakların, Anadolu’da yaşanan toplumsal dönüşüm ve yeniden yapılanmanın etkisiyle, özellikle Osmanlılar’ın ilk döneminde ortaya çıkmaya başladığı söylenebilir. Sistemin adım adım kurumlaşarak ortodoks bir çizgi üzerine oturması ve heterodoks topluluklar olarak tanımlayabileceğimiz Alevî-Bektaşî-Kızılbaş toplumunun merkezi sistemden kopmasıyla oluşan o yoğun baskı ortamında, sürekli yaşanan kaç-göç sonucu, bir bakıma zorunlu olarak dedeliğin/pirliğin/babalığın “soy” yoluyla işlevini sürdürür hale geldiği görülmektedir.³ Ortaya çıkan ocakların yaygın biçimde o dönemlerde yaşamış kişilere dayanıyor

- 1 Sözelimi “Kadılık Kurumu” bunun en ilginç örneklerinden biridir. Alevî-Bektaşî toplumu, Osmanlı Dönemi boyunca sorunlarını “Düşkünlük Kurumu” yoluyla çözmüş, Osmanlı kadısına gitmemiştir.
- 2 Burada sunduğumuz bilgi ve yaptığımız değerlendirmeler bütünüyle alanda yaptığımız uzun yıllara dayalı incelemelere ve doğrudan kendi gözlem ve tanıklıklarımıza dayanmaktadır. Konuyla ilgili ayrıca şu çalışmaya bakılabilir; (Clarke, tsz).
- 3 Günümüzde bu çevrelerin bir gelenek halinde kendilerini “Ehl-i beyt” soyundan gelme olarak sunduğu görülüyor. Sözlü gelenek ve söylencelere dayanan “şecere”ler dışında, herhangi bir sağlam dayanağı/kanıtı bulunmadığı bilinmesine karşın, aslında belli bir etkinlik/egemenlik alanı yaratmak, yaratılan bu etkinliği sağlamlaştırmak ve sürekli kılmak için bu yapının böyle bir geleneksel düşünce kaynağından beslenmesinin, bir bakıma bu çevreler açısından gereklilik olduğu da söylenebilir.

-yani o dönemlerde yaşayan kişiler üzerinden yürüyor- olması bunun açık gösterge ve kanıtlarından biri sayılabilir.

Bu dönem genel olarak 14. ve 16. yüzyıllar arası biçiminde belirlenebilir. Yani mevcut yapıya bakıldığında bugün ocaklara temel teşkil eden baba, dede, eren ve halifelerin ağırlıkla bu dönemlerde yaşadıkları, yaygın oluşumun bu dönemlerde gerçekleştiği görülüyor. Bu durum Anadolu'da konar-göçer toplulukların adım adım yerleşikliğe geçişiyle de ilgili görünmektedir. Önemli toplumsal işlevleri olan bu tür kurumlara yerleşikliğe geçen toplulukların gereksiniminin arttığı açıktır.

"Soy yolu"yla "sürek sürdürme" geleneği öncesi, yani ocak oluşumları gerçekleşmeden önce bu görevlere, bilgi, görgü, birikim, olgunluk ve önderlik yeteneği gibi büyük önem taşıyan yeteneklere ve bu yükü kaldırabilecek direnç kapasitesine sahip kişilerin, "yol"u temsilen genellikle halifelik yoluyla atandığı bilinmektedir. Değindiğimiz gibi bunlar giderek belli bir süreç sonunda "ocak" haline gelmiştir. Sözgelimi Hacı Bektaş'ın ve Erdebil Dergâhı'nın görevlendirdiği halkı irşad etmekle yükümlü bulunan halifeler bu duruma ilginç bir örnek olarak gösterilebilir.⁴ Bunların bir bakıma düzenin kuşatması ve koşulların dayatmasıyla süreç içerisinde ocağa dönüşümü ise üzerinde durulması gereken bir başka önemli boyuttur. Özellikle Osmanlı Dönemi'ndeki oluşum ve koşullarda, bu yapıyı -dedelik kurumunu- kurumsal olarak denetleyen müdahale edilebilir ve yönlendiren yaygın ve sistematik ilişkiler ağı ve bir denetimci kurumun olmayışı -ya da olamayışı-, sırrın⁵ açığa çıkmasıyla egemen kesimlerin saldırısına maruz kalma endişesi, bu nedenle korku ve tedirginlik içinde yaşanması, diğer önemli ayrıntılar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶

Genel durum böyle olmakla birlikte, yaygın olmasa da "ocak kültü"nü Anadolu'da ilk ortaya çıkışının "Horasan Erenleri" denilen erenlere dayandığı ya da bir başka deyişle, bu erenlerin bugünkü bazı ocakların ilk "nüve"leri/dayanakları olduğu ve bu erenlerin etkinliği üzerinden "Horasan kültü"nü

4 Hacı Bektaş'ın döneme ilişkin kaynak ve söylencelerde üç yüz altmış halifesinin bulunduğu belirtilmektedir. Bunlarla ilgili "Vilâyetname"de, "Kimi gelir, nasibini alır giderdi, kimi gelir, hizmet ederdi, kimisini de Hünkâr, bir yere yollar, kendisine halifelik verirdi. *Halife olan, gittiği yerde mürid, muhîb edindir, halkı uyarırdı.*" denilmektedir (Bkz. Gölpinarlı, 1958: 81).

5 İncelemelerimizden anlaşıldığı kadarıyla "sır" denilen olay bir bakıma baskı ve kısımlar sonucu törenlerin gizliliğe kayması ve Alevî kökenden olsun ya da olmasın bugün için geniş kesimler tarafından bilinen "yolak" la ilgili birtakım bilgilerdir.

6 Alevî-Bektaşî söyleminde yaygın olan "Sırrı sır eden cana aşk olsun" deyimini de bu koşulların ürünü olsa gerektir.

Anadolu Alevî-Bektaşî toplumu üzerinde derin izler bıraktığı söylenebilir.⁷ Değindiğimiz gibi yaygın oluşumların ise, tarihsel verilerden anlaşıldığı kadarıyla daha sonraki dönemlerde -özellikle 15. ve 16. yüzyıldan sonra- gerçekleştiği görülmektedir.⁸

Bu erenler, göçebe, yarı göçebe ve yerleşik topluluklar arasında büyük ün ve etkinliğe sahip Dede Garkın,⁹ Baba Resul/İlyas, Baba İshak, Hacı Bektaş, Sarı Saltık Sultan, Sultan Mahmud Hayrani, Barak Baba, Kızıl Deli/Seyyit Ali Sultan, Haydar Sultan, Sarı İsmail Sultan, Karadonlu Can Baba/Kara Pirpat Sultan,¹⁰ Ulu Abdal, Kiçi Abdal, Karaca Ahmet Sultan, Şah İbrahim Hacı, Abdal Musa, Baba Taptuk Emre, Geyikli Baba, Garip Musa, Dede Sultan,¹¹ Sultan Samut, Baba Mansur, Koçum Seydi/Koçum Baba, Derviş Cemal/Cemal Seyyid Sultan, Resul Baba Sultan, Güvenç Abdal, Hacım Sultan gibi babalardır.¹² Bu, “Baba” “Dede”, “Sultan”, “Abdal” ve “Derviş” adlarıyla anılan erenlerin “ocak kültü”nün güçlü olduğu, “od”un -yani ateşin-, yanan/tüten ocakların kutsal sayıldığı bir gelenekten geldiği açıktır. Bunların adlarındaki bu ayrımı özellikle önemlidir; İslâmiyet öncesi içinde buldukları inanç sistemi ve gelenekle bağlarını

7 Kızıl Deli üzerine söylediği bir deyişinde manevi bağlanmanın ilginç bir ör-neği olarak, “Benim aslım Horasan’dan” diyen Pir Sultan için, 19. yüzyılın “aşkın ve taşkın” âşıklarından Çorumlu Deli Boran da “Aslı Horasan ilinden” demektir.

8 Anadolu’da oluştuğu bilinen belli başlı ocaklar dışında, bir de herhangi bir dönemde bu ocaklara mensup dedelerden el alarak ya da onlar tarafından herhangi bir nedenle vekil tayin edilerek dedelik yapanlar vardır ki, bunlar için “dikme” deyimini kullanılır.

9 “*Menâkıbu 1-Kudsiyye Fi Menâsib il-Ünsiyye*”ye göre Dede Garkın Baba İlyas’ın piridir. Yolağa göre bu durumda, aynı zamanda Hacı Bektaş’ın da Baba İlyas’ın halifesi olması dolayısıyla müşşidi olmaktadır (Bkz. Erünsal–Ocak, 1995: XL-XLIII, 10-18). Fakat 17. yüzyılda yazılmış yeni bulunan bir “Hacı Bektaş Menakıpnâmesi”nde ise “Horasan diyarının ulu sultanlarından Boz Geyikli Dede Garkın” adında bir Hacı Bektaş halifesinin adı geçmektedir. Bu halife için “Hünkâr’ın eli, ayağı, gözü, kulağı idi. Bir geyik uğru sıra giderdi. Geyik postun giyer, başına vurur öyle gezer idi. Sulucaöyük yakınlarında Kargın Deresi dinen bir mahalde ikamet ider idi. Hünkâr Hacı Bekdeş onu irşad için uzak diyarlara salmıştı. Evlâtları Çorum, Sivas, Malatya, Maraş illerinde tavattun ider.” denilmektedir (Bkz. Altınok, 2003: 177-194). Bu iki “Dede Garkın”ın aynı kişiler ya da isim benzerliği olup olmadığını tespit edemedik. Dede Garkın’ın adının ve etkinliğinin yaygınlığı nedeniyle menakıpnâmeye girmiş olması da göz önüne alınması gereken bir durum olarak düşünülebilir. Bu arada Dede Garkın ocağından gelen birden fazla Dede Garkın’ın varlığı da konuyla ilgili araştırmalarda ortaya çıkmıştır. Ayrıca Dede Garkınlıların bir kolunun adı da “Boz Geyikli”dir (Bkz. Ak-süt, 2002: 61, 66). Ola ki, “Hacı Bektaş Menakıpnâmesi”nde adı geçen Dede Garkın bu Boz Geyikli koluna mensup aynı adı taşıyan halifelerden biri de olabilir. Menakıpnâmede geçen geyik motifi de bunun kanıtlarından biri sayılabilir.

10 Yeni bulunan menakıpnâmede Karadonlu Can Baba ve Kara Pirpat ayrı kişiler gösterilmesine karşın, Karadonlu Can Baba’nın yatırının bulunduğu Sivas-Divriği yöresi anlatmalarında bu ikisi aynı kişi olarak anılır.

11 Bedreddin’in en önde gelen halifelerinden Börklüce Mustafa’nın diğer adı.

12 Bkz. Gölpınarlı, 1958: 81; Altınok, 2003: 182–194.

göstermesi açısından özenle üzerinde durulması ve ayrıca değerlendirilmesi gerekir.

Dikkatle irdelendiğinde, bu erenlerle ilgili günümüze gelebilen söylence ve menkıbelerin bağrında, İslâmiyet öncesi birçok motifin gizlendiği görülmektedir. Bu bakımdan “Horasan yada Horasan Erenleri Geleneği” olarak niteleyebileceğimiz Alevî-Bektaşî inanç dünyasındaki bu gelenekte, Horasan’a da kutsal bir niteliğin yüklendiği ve bir anlamda “erenlerin anavatanı” olarak algılandığı görülüyor.

Heterodoks topluluklar dışında, başka inanç sistemlerine mensup topluluklarla da -özellikle Hıristiyanlık içindeki aykırı akımlarla- yakın ve iyi ilişkiler içinde bulunan bu babaların, onlar üzerinde de önemli etkileri olduğu bilinmektedir; fakat burada üzerinde önemle durulması gereken bir olgu bulunmaktadır. Kendi dönemlerinde bir çeşit bilinç taşıyıcısı ve aydınlatıcı konumunda olan bu “babalar”ın bütün etkinliklerine, saygın konum ve yol önderliklerine karşın, henüz o dönemde -yani yaşadıkları sırada- “ocak” haline gelip gelmedikleri tartışmalı bir konudur. Bize göre “ocak” haline gelmeleri Alevî-Bektaşî deyişimiyle Hakk’a yürümelerinden -yani ölümlerinden- çok sonra gerçekleşmiştir. Dikkatle bakıldığında bu gerçek kolaylıkla görülebilir. Sözgelimi “Hacı Bektaş Ocağı”nın oluşumu bunun çok açık örneklerinden biridir. Bu yöndeki oluşumun en önemli nedenlerinin başında kuşkusuz dönemin karmaşık, çatışmalı, göç ve kıyımlarla dolu ortamında yerlerinin kolaylıkla doldurulamayışı gelmektedir.

Şah Haydar ve Şah İsmail Hatayi’nin büyük etkinliğiyle birlikte Anadolu’daki ocakların özellikle 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iki büyük merkeze bağlandığı görülmektedir. Bunlar, Erdebil ve Hacı Bektaş dergâhlarıdır. Eğilimin, etkinlik durumuna, baskın ilişkilere göre yer yer değiştiğini de söylemek mümkündür. Birbirine son derece saygılı olmakla birlikte duruma göre bir kısım ocakların Erdebil Dergâhı’na,¹³ bir kısım ocakların Hacı Bektaş Dergâhı’na

¹³ Nitekim günümüzde bile Anadolu ve Trakya’daki birçok ocak yürüttükleri töre ve törelerin karakteristik özelliğini Erdebil dergâhına bağlayarak, sürelerini “Erdebil sofiyan süreği” biçiminde tanımlamaktadır. Sözgelimi, Ankara, Çankırı ve Bolu yörelerinde talipleri bulunan Hacı Ali Turabi Ocağı, Malatya, Gaziantep, Çorum yörelerinde etkili olan Dede Garkın Ocağı, Merkezi Sivas-Divriği’de bulunan Garip Musa Ocağı, Karadeniz bölgesinde etkinlik gösteren Güvenç Abdal Ocağı mensuplarının böyle bir tanımlama içinde olduğu görülüyor. Eskişehir, Afyon, Kütahya yörelerinde talip çevreleri bulunan Hamza Şeyh Ocağı ve merkezi Niğbolu’da olan ve Eskişehir, Kütahya, Trakya yörelerinde talipleri bulunan Koç Ali Baba Ocağı mensupları ise kendilerini doğrudan “Erdebilli” olarak tanımlamaktadır. Bkz. Kılıç – Bülbül, 2006: 10-11). 15. yüzyıldan itibaren büyük bir etkinlik alanı yaratan ihtilâlcı karakteristik özelliğe sahip Kızılbaş hareketinin yönünü ağırlıklı Erdebil dergâhına dönmesinin temel nedenlerinden biri olarak, Erdebil halifelerinin töresel, törensel ve tapınmaya ilişkin uygulamalarda içinde buldukları toplulukların yaşam biçimi, gereksinimleri ve yerel özelliklerle uyumlu bir çizgi izlemesi ve bu yönde oluşan geleneğin rolü de bir boyut düşünülebilir.

bağlandıkları görülüyor. Sonraki dönemlerde buna Şücaaddin Veli Ocağı'na bağlı olarak oluşan¹⁴ Hasan Dede Dergâhı'nın eklendiği de söylenebilir.¹⁵ Sözgelimi Tokat bölgesindeki tanınmış ocaklardan Hubyâr Ocağı'nın, Tahtacı ocaklarından Yanyatır ve Hacı Emirli ocaklarının ve Anadolu'daki diğer birçok ocakların bağlandığı merkezler konusunda farklılıklar bulunması, bu durumun açık bir örneğidir. Bu ocaklar arasında Malatya bölgesinde bulunan Mineyik Ocağı gibi başına buyruk bir görünüm sergilemeye çalışanlar da vardır.¹⁶

Kırsal alan Alevîliğinde ocakların iki büyük öbeğe ayrıldığı görülüyor. Bunlar; 1. Mürşid Ocağı, 2. Pir/Dede Ocağı'dır. Bunlar dışında rehberlik kurumu, bazı çevrelerde ocak olarak algılansa ve değerlendirilirse de bizim yakından gözlemlediğimiz alanlarda "kapı" olarak adlandırılmaktadır. Sözgelimi "Rehberlik Kapısı" gibi... Özellikle Orta Anadolu Alevî topluluklarında yaygın olarak bu deyim kullanıldığına tanık olduk. Bu alanlarda, örneğin bir Alevîye, dedesinin/pirinin kimliğine ilişkin "hangi ocağa bağlısın?" şeklinde soru sorulurken, rehberle ilgili olarak "rehberlik kapısı"nın kim olduğu sorulmaktadır. Bir başka deyişle, rehberlik ocağının kim olduğu şeklinde bir sorunun sorulmadığı görülmektedir. Bu durumdan "rehberlik kapısı"nın "ocak" olarak algılanmadığı sonucu çıkarılabilir; çünkü ocak olarak algılansa, doğrudan bu şekilde tanımlanacağı da açıktır. Bu bağlamda rehber kapısının ocak olarak algılanması ve tanımlanmasının isabetli bir yaklaşım olup olmadığı üzerinde düşünmenin yararlı olacağı kanısındayız.

2. Pir Sultan Ocağı:

Pir Sultan Abdal, bugün "Pir Sultan Ocağı"¹⁷ olarak bilinen ve merkezi Yıldızeli-Banaz köyünde bulunan Pir Sultan Ocağı'nın kurucusu ve ilk piridir. Pir Sultan

14 Balkanlarda büyük etkisi olduğu görülen Otman Baba ve Otman Baba süreğini süren dervişler de Şücaaddin Veli Ocağı'na bağlıdır.

15 Şücaaddin Veli'ye bağlı oluşan ocakların kendi aralarında ilginç bir bağlılık zinciri izledikleri görülmektedir. Bunlardan Hasan Dede Ocağı Şücaaddin Veli'ye, Ankara-Çubuk- Kargın'da bulunan Şah Kalender Ocağı Hasan Dede Ocağı'na, Çakırı-Şabanözü-Mart köyünde bulunan Hacı Ali Turabi Ocağı ve Çubuk-Susuz köyünde bulunan Cibali Sultan Ocağı Şah Kalender Ocağı'na, Çankırı-Eldivan-Seydi köyünde türbesi bulunan Hacı Muradi Dede Ocağı ve Çankırı-Orta-Doğanlar köyünde türbesi bulunan Mehmed Abdal Dede Ocağı da Hacı Ali Turabi Ocağı'na bağlıdır. Bu ocakların tamamının bu zincir yoluyla bağlı bulunduğu "mürşid ocağı" olan Şücaaddin Veli Ocağı'nın ise, Hacı Bektaş Dergâhı'nı mürşid ocağı olarak kabul ettiği görülüyor. Belgelerden, Şücaaddin Veli Ocağı'na bağlı dedelerin Hacı Bektaş Dergâhı'na gelerek "sofra", "çerağ", "kılıç" ve "teslim taşı" aldıkları ve halifelige atandıkları anlaşılmaktadır (Konuyla ilgili bkz. Yılmaz, 2006: 8-10).

16 Bkz. Birdoğan, 1990: 214-215; Çıblak, 2005. Ocak oluşumları ve birbirleriyle bağlantıları konusunda ayrıca şu kaynağa bakılabilir: Birdoğan, 1995.

17 Hacı Bektaş Dergâhı'ndan alınan icazetnamelerde bazen "Pir Sultan Ocağı", bazen "Pir Sultan Abdal Ocağı" deyimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bkz. Yıldırım, 2002: 14-15.

Ocağı'nın yapısına baktığımızda, Pir Sultan Abdal'ın âşıklığı/cem törenlerinde zakirliği yanında, aynı zamanda "dedelik" gibi bir işlevinin bulunduğu da açıkça anlaşılmaktadır.

Şurası belli ki, değiştiğimiz gibi Alevî-Bektaşî geleneğinde dedelik kurumunun ocak oluşumlarıyla birlikte ortaya çıktığı,¹⁸ bu ocakların ise daha önce kimi tekil örneklerle de rastlanmasına karşın, ağırlıkla Hacı Bektaş ya da Erdebil Dergâhı'nın çeşitli bölgelere gönderdiği ya da o bölgelerde görevlendirdiği¹⁹ -çoğunlukla da o bölgelerin yerlisi olan- halifeler yoluyla oluştuğu bilinmektedir.²⁰ Nitekim Pir Sultan Abdal'ın şu dörtlüğü bu durumu kanıtlayan örneklerden biridir: "İçerü girince beli Hak derler / Dışarı çıkınca ikrar yok derler / Senden gayrı *halifeler* çok derler / Verdiği ikrardan dönüyor talip."

Bilindiği gibi "halifeler", Pir Sultan'ın yaşadığı 16. yüzyıl ve öncesinde Anadolu'da Alevî-Kızılbaş topluluklarının başında bulunan, onları denetim altında tutan ve yönlendiren inanç önderleri ya da "inançsal öncü yöneticiler"dir.²¹ Dergâhların etkin olduğu, topluluklar üzerinde inançsal denetimin yoğun sürdüğü dönemlerde, toplum üzerinde etkin ve bilgisi, görgüsü yetkin olanların, yani bu göreve her bakımdan uygun olanların halife tayin edildiğini verilere bakarak söylemek olanaklı. Bunların köken olarak da, genellikle içinde buldukları topluluklarla aynı kökenden geldikleri döneme ilişkin kaynaklardan anlaşılıyor. Bununla birlikte "gönül kalsın yol kalmasın", "yol cümleden uludur" deyimlerinde

18 "Ocak kültürü'nün günümüze yansıyan biçimiyle doğrudan Alevî-Bektaşî yolağındaki gibi olmasa bile Önasya'da köklü ve yaygın bir gelenek olduğu anlaşılmaktadır. Heterodoks akımların temsilcisi durumunda olan ocaklar ise Anadolu'da Osmanlı öncesinde de varolmasına karşın, asıl yaygınlık ve etkinlik alanını, bir yandan direniş merkezi olmaları, diğer yandan Ortodoks düşüncenin devlet yönetiminde giderek kurumlaşması ve kökleşmesinden -bir bakıma devlet düşüncesi haline gelmesinden- dolayı Osmanlı Dönemi'nde bulduğu görülmektedir. Bu gerçeklik, Osmanlı Dönemi'nin Anadolu'da kesin, büyük ayrışma ve karşıtlıkların yaşandığı bir dönem olduğunu kanıtlayan örneklerden biri sayılabilir.

19 Sözelimi, Tokat-Turhal yöresi ünlü ocaklarından Erdebil Dergâhı halifelerinden Hubyâr'ın durumu ve Turhal-Vazanlı -yeni adı Ayrancı- köyünden Hacı Bektaş Dergâhı halifelerinden Hasan Halife Bostankolu soyundan gelenlerin konumu buna bir örnektir. 1962 yılında Hacı Bektaş Dergâhı'ndan, Bostankolu'lu Âşık Semai'ye -asıl adı Muharrem Oylum- verilen icazetname "demelerinde Semai mahlasını kullanması da uygun görülmüştür" biçiminde bir eki içermesi bakımından da ayrıca ilginçlik arz etmektedir (Bkz. *Bostankolu'lu Âşık Kul Semai Baba*, 1991: 21).

20 Gerek Elvan Çelebi tarafından yazılan "*Menâkıbu'l-Kudsiyye Fi Menâsibi'l-Ünsiyye*"de Dede Garkın ve Baba İlyas'ın görevlendirdiği, gerek "*Hacı Bektaş Vilayethâmesi*"nde Hacı Bektaş'ın ve gerekse Safevî kaynaklarıyla Osmanlı belgelerinde Erdebil Dergâhı'nın görevlendirdiği halifeler hakkında bir hayli bilgi bulunmaktadır. Hacı Bektaş'ın görevlendirdiği, adları bilinen, bugün birçok bölgede ocak haline gelmiş ünlü halifelerle birlikte, sözelimi Erdebil Dergâhı'nın görevlendirdiği bilinen ünlü halifelerden birisi de 1511'deki kendi adıyla anılan büyük isyanın öncülüğünü yapan Şah Kulu'nun babası Hasan Halife'dir.

21 Bkz. Sümer, 1976: 82.

de belirtildiği gibi, sık rastlanan bir durum olmasa da halifelik görevini gerektiği gibi yerine getiremeyenlerin bu görevden geri çekildiği de söylenebilir.

Pir Sultan Abdal, Sivas/Urum bölgesinde halifelik yoluyla dedelik görevi üstlenen tek örnek değildir. Sözelimi, yine bölgenin tanınmış ocaklarından Hubyâr Sultan Erdebil Dergâhı'na, Garip Musa ise Hacı Bektaş Dergâhı'na bağlı halifelerdir.²² Ocakları da bu halifelik bağı yoluyla oluşmuştur. Bu ve benzeri halifelerin soyundan gelenler üzerinde, koşulların etkisiyle, sonraki süreçte bu dergâhlar tarafından yeterince denetim yapılamadığı ve birçoğunun günümüzde de soy sürme yoluyla dedelik yaptığı görülmektedir.

Bu oluşumun eski Türkmen geleneğine, Asya, Kafkasya, Önasya ve Anadolu'daki değişik inanç sistemlerindeki benzeri kurumlara uygun/denk düştüğü, aynı zamanda aşiret geleneği içerisinde yer yer, -"dede-beğ", "dede-abdal", "dede-halife", "baba", "pir-abdal"²³ gibi sanlarla/deyimlerle de anılan- danışma, dayanışma ve sorunların çözüm merkezi durumunda olan aşiret ulularının²⁴ inanç sistemlerinin merkezinde bulunan "Kamlar", "Şaman Kocaları", "Baksılar"²⁵ ve benzeri öncülerin yerini doldurduğu daha sonraki süreç içerisinde ise toplumsal koşulların etkisiyle giderek kurumlaşan bu yapının, toplumun gereksinimlerine denk düştüğü ve etkin bir yönlendirici kurum haline geldiği açıktır. Zaten, sistemle barışık olmayan Alevî-Bektaşî toplumunu çok yönlü kuşatarak sıkı bir şekilde izleyen ve ortodoks düşünce anlayışı üzerine oturan kurumlarıyla baskı ve kıyımı gelenek haline getiren Osmanlı toplum düzeninde, karşı düşünce/karşı kurumlar bağlamında başka türlü de olamazdı.

22 Sivas yöresindeki ünlü Alevî ocaklarından Garip Musa'nın Hacı Bektaş Dergâhı halifelerinden olduğu konuyla ilgili verilerden çok açık bir biçimde anlaşılmaktadır. Bu durum, dönemini tam belirlemediğimiz Âşık İsmail'in -bu âşık bir olasılıkla Pir Sultan ocağı taliplerinden Âşık İsmail'de olabilir- elimizde bulunan bir deyişinde şöyle yansımaktadır: "Hey erenler sizi görmeğe geldim / Sultan Garip Musa Sultan Celal'im / Dergâhına yüzüm sürmeğe geldim / Sultan Garip Musa Sultan Celal'im // Dediler bu imiş cihanın varı / Urum halifesi Horasan piri / Ol Balım Sultan'ın hem yâr-ı garı / Sultan Garip Musa Sultan Celâl'im." **Yâr-ı gar:** İçtenlikle bağlı, vefalı arkadaş, sadık dost.

23 Döneme ilişkin verilerden bu deyimlerin kimi zaman isim yerine kullanıldığı da görülmektedir. Sözelimi, "İşaret eyledi Pir Abdal sundu" -Pir Sultan'dan-, Şah İsmail çevresinde bulunan aşiret ulularından Dede Beğ, Dede Abdal Beğ, Abdal Beğ, Baba Süleyman gibi. . . Bunların özellikle Türkmen aşiretleri içinde "beğ"liklerinin yanısıra, inanç önderleri, yani diğer bir deyişle pirleri, babaları, dedeleri olduğu da sanırım rahatlıkla söylenebilir. Bu sanların kullanımıyla ilgili bkz. Sümer, 1976: 15, 17, 18, 21, 22, 116, 143, 162; Kaygusuz, tsz: 23

24 Türkmen aşiretleri arasında bunlar için -boy, aşiret, oba ulularına- daha çok "Dede", "Baba" ya da "Türkmen Kocası" deyimini kullanılmaktadır.

25 Burada bir yanlış anlaşılmaya meydan vermemek için, Şamanlık geleneğinin "kalıpları, kuralları kesin çizgilerle belirlenmiş bir inanç sistemi" olmaktan öte, bir çeşit doğaya tapınma biçimi olduğunu belirtelim.

Bu, bir bakıma bütün kuşatmalara karşı inatla direnen, ısrarlı dönüştürme çabalarına karşın değerlerinden vazgeçmeyen –ya da yaşam biçimiyle uyuşmayan, kendine yabancı değerleri benimsemeyen- ve karşı düşünce -heterodoks düşünce- zemini üzerinde oturarak kendini sistemin kurumları ve ilişkilerinden dışlayan bir toplumun gereksinim duyduğu iç denetim ve birliği sağlayıcı, çözüm üretiminde başvuru merkezi ve dayanak olan, aynı zamanda toplumda denge unsuru bir yapıdır.

Açık ki, toplumun gereksinimlerine denk düşmeyen -işlevsel niteliği olmayan- bir yapıyı oluşturmak, kurumlaştırmak ve geleceğe taşımak mümkün değildir. Bir yapı kurumlaşarak toplumda etkin hale gelmişse, bu gereksinimleri karşıladığı içindir. Ayrıca önemli bir durumu belirtmek gerekir ki, bütün olumsuzlukları bağrında taşıyan o koşullar içerisinde her biri bir yanda bulunan ocakların bağlı bulunduğu ilgili dergâhlar tarafından sürekli gözetilmesi ve denetiminin yapılarak gerekenin -başka bir deyişle görevini gerektiği gibi yerine getiremeyen- yerine yeni atamalar yapılması da oldukça zordur.

Öz denetimi sağlama, dışsal etkenlere karşı ayakta kalma, toplumsal bilinci ve direnci diri tutma bakımından önem taşıyan bu kurumlar, egemen yapıdan bütünüyle uzaklaşmış;²⁶ kapalı kır toplumlarına özgü yapılanma içerisinde olan Alevî öğretisi ve toplumu açısından oldukça anlamlı ve önemlidir. Ayrıca bu yapının Alevî kimliğinin oluşumu, bu kimliğe ilişkin değerlerin korunması ve geleceğe taşınmasında da temel unsurlarından biri olarak karşımıza çıktığı görülmektedir.²⁷

Merkezi ve yerel yöneticilerden uzak durma çabasıyla birlikte, böyle bir toplumsal yapılanma ve ilişkilerin, aynı zamanda Alevî-Bektaşî düşünce/inanç sistemini kırsal alanlarda/köy toplumunda kapalı toplum sistemi haline getiren özellikleri bünyesinde taşıdığını da bu arada belirtmek gerekir.

Yaşama biçimi ve düşünce/inanç dünyalarının doğal gereği olarak yol kurallarına uygun biçimde, sürekli birbirini denetleyen ve sorgulayan kırsal alan Alevî-Bektaşî toplumunun bu yapılanması içinde eşitlik, hakyemezlik ve barış

26 Uzlaşma ve barış içinde bir arada yaşama koşulunun sistem tarafından tek yanlı olarak ortadan kaldırılması ve asimilasyonun temel siyaset haline getirilmesi, ister istemez böyle bir kopmanın yaşanmasına yol açmıştır.

27 Bu noktada, sanırım "kimlik" kavramının tanımını kısaca belirlemek yerinde olacaktır. Öz olarak kimlik, toplumsal bir varlık olan insanın, kim olduğunu, ne olduğunu belirlemeye yarayan, belirli bir kimse olmasını sağlayan, farklılıklarını vurgulayan, nitelik ve özelliklerini belirleyen belirti ve değerlerin tümüne denilmektedir.

içerisinde bir arada yaşama kültürü ve “eline, diline, beline sahip olmak” biçiminde özetlenen değerlerin²⁸ her zaman baskın ve belirleyici değerler olageldiğini özellikle vurgulamakta yarar var. Bunların, Alevî toplumunun değişmeyen yazılı kuralları olmayışı, egemen unsur olamayışı ve bir bakıma dar bir alanda zorunlu kapalı toplum haline gelişi ve bu tür kurumların oluşumundan kaynaklandığı da düşünülebilir. Bu durum, Alevî düşünce sistemi, bireysel ve toplumsal davranış biçimlerini, ortodoks yapılanma ve düşünce sistemlerinden farklı kılan ve içinde bulunduğu koşullarla bütünleştiren bir özelliktir ve aynı zamanda kırsal alanda toplumsal ilişkilerin şekillenmesini de sağlayan önemli unsurlardan biridir.

Bu yapılanma içerisinde “düşkünlük kurumu” olarak adlandırılan kurum yoluyla, barışçıl yöntem ve yaptırımlar kullanılarak toplumsal ilişkilerin belli bir düzen içinde yürümesi sağlanmış, “yol”un getirdiği kurallara uymayanlar, yine barışçıl dışlama yöntemiyle tüm toplumdan “rıзалık” alınana dek, bir anlamda ders verici bir şekilde cezalandırılmıştır.²⁹

Alevî yaşam biçiminde belirleyici bir yeri olan dedelik/pirlik kurumunun oluşum ve kurumlaşma süreci, kimi araştırmacıların vardığı sonuca göre de; “Anadolu’ya göçler sonrasında heterodoks şeyh ve dervişlerin öncülüğünde gerçekleşen kolonizasyon hareketiyle³⁰ yakından ilişkilidir. Her ne kadar dedelik kurumunun oluşumunu ortaya koyan tarihsel veriler sınırlı ise de,³¹ bugün hâla yaşayan Alevî ocaklarında yaşamakta olan bu dervişlerin adları, bu ilişkiyi büyük ölçüde doğrulamaktadır. Alevî ocaklarının adlarında bu yarı savaştıcı, kolonizatör dervişlerin adları yüzyıllardır yaşamaktadır... Bu dervişlerin adlarını taşıyan Alevî ocakları, onların kutsal kimlikleri³² çerçevesinde ortaya çıkmış ve

28 Bu değerler kısaca “nefsine hakim olmak, eliyle koymadığını almamak, gördüğünü örtmek, görmediğini söylememek” biçiminde de özetlenebilir.

29 Bu noktada “ceza”yı, hataları engellemek için bir tür ders verme şekli, ayıplama/kınama olarak tanımlamak da mümkündür. Çünkü bu bağlamda uygulanan yaptırım içerisinde, cezadan çok, bireyi kusur ve zaaflarından arındırmaya yönelik yöntemin öne çıktığı, bu cezaya -düşkünlük cezasına- çarptırılan bireyin ise kusurlarından arınmak ve toplumdan rızalık almak için olağanüstü bir çaba sarfettiği görülmektedir. Düşkünlükten kaldırılma ise kurban kesilerek girilen bir düşkün kaldırma ceminde gerçekleşir.

30 Burada karşımıza önemli deyim olarak ortaya çıkan “Kolonizasyon hareketi”ni, belli bir topluluğun yurt tutma eylemi ve göçer/göçmen konumunda olan toplulukların yerleştiği yer olarak algılamak gerekir.

31 Bize göre, kapsamlı bir araştırma ve incelemeyle taşlar yerine doğru konduğunda günümüzdeki veriler olayı önemli ölçüde açıklamaya yetmektedir.

32 Bunu, daha doğru bir deyimle “kutsanan, tapınç haline getirilen kimlikler” olarak tanımlamanın daha isabetli olacağı kanısındayız.

soylarından gelenlerce de bu ocak geleneği sürdürülerek bugüne kadar gelmiştir.”³³

Bu yapı içinde ortaya çıkan Pir Sultan Ocağı temsilcilerinin, günümüzde Hacı Bektaş Dergâhı’ndan icazetle dedelik yaptığına bakılırsa, döneminde güçlü bir âşık/zakir olan Pir Sultan’ın da Hacı Bektaş Dergâhı’ndan icazetle halife/dedelik yaptığı sonucuna varılabilir. Böyle bir durum gelenekle de uygunluk içindedir.³⁴ Bu halife/dedeliğin başladığı dönem de büyük bir olasılıkla 16. yüzyılın ilk çeyreği -Balım Sultan ya da Şah Kalender dönemi- olmalıdır. Pir Sultan’ın, yöresel söylemlerle “pir elinden dolu içerek” âşıklığa başladığı dönem ve değişimlerdeki ipuçları da bu yöndedir; çünkü bu dönemden sonraki yaşanan gelişmeler ve Hacı Bektaş Dergâhı’nın Şah Kalender olayı sonrası uzun süre kapalı kaldığı, ilgili çevrelerin dikkatle izlendiği, baskı altında tutulduğu, sürdürüldüğü ve öldürüldüğü, ayrıca Pir Sultan’ın 16. yüzyılın hemen ikinci yarısında -1560-63 yılları arasında- asılması da göz önüne alınırsa, olasılıklar bütünüyle bu dönemde yoğunlaşmaktadır.

Bugün Pir Sultan soyundan gelenlerce, Pir Sultan Ocağı’nın görev ve yetki alanının Hacı Bektaş Dergâhı tarafından belirlendiği ve bu durumun dergâhtaki kayıt defteri olan “Kara Kütük”e³⁵ kayıt edildiği, sözlü olarak aktarılmaktadır.³⁶

33 Yaman, 2004: 82-83. “Dedelik kurumunun kökeni, geleneksel bakış açısıyla soy konusuna dayanılarak salt İslam kaynaklı değerlendirilmeye çalışılsa da tarihsel ve sosyolojik veriler bunun böyle olmadığı yönündedir. . . Dedelik kurumunu anlayabilmek için, eski Türklere benzeri görevleri yerine getiren kam (şaman, baksı)larla karşılaştırmak zorunludur.” diyen Ali Yaman’ın, kendisi de Anadolu Alevî ocakları içinde “Düşkünler Ocağı” olarak bilinen “Hıdır Abdal Ocağı”ndan olmasına karşın, bu yapı üzerinden egemenlik ve rant alanı yaratma çabasından uzak durarak bilim adamı namusuyla yakaladığı bu gerçekleri açıklaması büyük önem taşımaktadır.

34 Böyle bir uygulamanın kesintisiz sürerek günümüze kadar geldiği söylenebilir. Sözelimi, günümüzde de belli bir yetkinliğe ulaşmış kimi âşıkların zakirliği yanında, icazet yoluyla “dedelik” yaptığı görülmektedir. Sözelimi, “İcazet”ini bizzat gördüğümüz Çorumlu Âşık Yâralı ve Urfa-Kısa köyünden Âşık Divani’nin Hacı Bektaş postnişini tarafından verilen icazet yoluyla cem yürütmeleri ve “dedelik” yapmaları buna bir örnektir.

35 Bu “Kara Kütük” deyiminden, yol ve dergâhla ilgili bütün önemli bilgilerin düzenli kayıt edildiği yazılı kaynakla birlikte, kuşaktan kuşağa yozlaştırılma-dan aktarılan “yol geleneği” de anlaşılabilir. Araştırmalarımızdan vardığımız sonuca göre, bugün için dergâhta böyle bir kayıt defteri yoktur. Fakat bununla birlikte, konuyla ilgili görüştüğümüz Hacı Bektaş dergâhı postnişini Velîyettin Ulusoy tarafından, 2. Mahmut döneminde -1826 kıyımında- dergâhta bulunan yol geleneğiyle ilgili bilgilerin kayıt edildiği böyle bir defterin -birçok yazılı kaynakla/belgeyle birlikte- yakıldığı da sözlü olarak tarafımıza aktarılmıştır. Necef, Kerbelâ, Erdebil ve Hacı Bektaş dergâhlarında zaman zaman şecere ve icazetlerin yenilediği dikkate alınırsa, bu bilgilerin kayıt edildiği bir defterin bulunması da güçlü bir olasılıktır. Çünkü normal koşullarda herhangi bir bilgi ve kayıta dayanmaksızın gelişigüzel bir şekilde, Alevî-Bektaşî toplumu açısın-dan önem taşıyan böylesi bir belgenin verilemeyeceği açıktır.

36 Pir Sultan ocağı zakir/dedelerinden İsmail Şimşek ile yaptığımız görüşmeden. Ayrıca bkz. Yıldırım, 2002: 943; Yıldırım, 2002: 12. Gerçekten de Banaz’da bulunan Pir Sultan ocağı dedeleri, bugün

Bu da yukarıdaki tespitlerimizle örtüşen/onaylanan bir durumdur.³⁷ Bugün Pir Sultan soyundan gelenler tarafından, geleneğe uygun olarak Pir Sultan'ın soyu On İki İmamlardan Musa-i Kâzım'a bağlanmaya çalışılsa da³⁸ ocağın hangi koşullarda, ne zaman ve ne şekilde ortaya çıktığı bilinmemektedir.³⁹ Konuyla ilgili tarihsel verilerin, olayın oluşumu ve gelişimini en azından büyük ölçüde açıklamaya yettiği rahatlıkla söylenebilir.

Sözlü kaynaklar tarafından verilen bilgilerde Pir Sultan'ın üç oğlu bir kızı olduğu belirtilmektedir. Bunlar; 1. Seyyit Ali Sultan, 2. Pir Mehmet, 3. Er Gaip Sultan (Pir Gaip)⁴⁰ ve kızı Senem'dir. Ayrıca Elif adında bir bacısının olduğu da yine

bile halen icazetini Hacı Bektaş dergâhı temsilcilerinden -postnişinden- almaktadır. Sözelimi İsmail Şimşek'in 1984 yılında dönemin Hacı Bektaş dergâhı postnişini Feyzullah Çelebi'den aldığı icazet buna bir örnektir. Yaptığımız görüşmede İsmail Şimşek tarafından, Pir Sultan ocağına bağlı dedelerin her dönemde Hacı Bektaş dergâhından icazet aldığı da ayrıca belirtilmiştir. Âşık İsmail'in deşindiğimiz deyişinde, Pir Sultan ocağından olduğunu söylediği İnce Mehemmed'in de "Halifeler"le arasında çıkan bir anlaşmazlık üzerine "On İki Şah"tan mühürlü senet aldığına ilişkin bilgi verilmektedir. Bu "On İki Şah" deyimini, büyük bir olasılıkla Hacı Bektaş dergâhındaki "On iki post"un ifadesi de olabilir.

- 37 Pir Sultan ocağına bağlı âşıklardan olduğu anlaşılan Âşık İsmail'in deyişinde de Hacı Bektaş dergâhı ve kayıt işiyle ilgili ilginç bir değinme bulunmaktadır. "Aradılar Pir Sultan'ın aslını / Görelim ki ne söyletir Yaradan. . . // Şeyh Cüneyt'tir âşıkların atası / Yine Şah'tan Pir Sultan'ın putası / Ummandır deryadır nurdur ötesi / Bilir misin kimdir nârı nur eden // . . . Bektaş-ı Veli'de yazılı kayıt / İnanmayan haber alsın oradan. " Bkz. Gölpinarlı – Boratav, 1943: 42-43. **Putası:** 1. Nişan alınacak yer, hedef. 2. Budak. 3. Çam fidanı. 4. Halk arasında kök.
- 38 Pir Sultan ocağından olduğunu söyleyen ve âşıklık yapan İsmail Şimşek, konuyla ilgili en küçük bir kanıt bulunmamasına karşın bu bağlanmayı "biz 'yedinci post'a bağlıyız" şeklinde aktarmakta ve bu 'yedinci post'un "Musa-ı Kâzım postu" olduğunu söylemektedir.
- 39 Bugün elimizde konuyu açıklamaya yetecek birçok bilgi/belge bulunmasına karşın, bu türden, geleneğe uygun olarak On İki İmam soyuna bağlanmaya çalışmalar, diğer ocaklarda da yaygın biçimde görülmektedir. Fakat, konu özenle irdelendiğinde ve çok açık biçimde görülen çelişkiler, duygusallık ve zorlamadan uzak bir şekilde çözümlenmeye gidildiğinde "soy bağı"ndan çok "yol bağı"ndan bahsedilebileceği gerçeği, bütün açıklığıyla önemli bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Eldeki verilerden hareketle, "On İki İmam"lar üzerinden Peygamber-Ali-Arap soyuna dayandırılan "seyyid"lik yoluyla elde edilen ayrıcalık ve toplumsal etkinliğin, böyle bir bağlanmayı bir bakıma körüklediği de söylenebilir.
- 40 Er Gaip, Banaz yöresinde aynı zamanda Pir Gaip olarak da anılmaktadır. Elimizde Pir Gaip Abdal mahlasıyla ünlü Alevî-Bektaşî erenlerinden Gül Baba'ya hitaben söylenmiş bir deyiş bulunmaktadır. Deyiş şudur: "Gelin bugün dost iline varalım / Arşa direk direk zârım Gül Baba / Yârimden ayrıldım feryat ederim / Kalmadı namus u arım Gül Baba // Kan revandır gözümüzde yaşımız / Bir araya gelmez oldu beşimiz / Şimden geru hu demektir işimiz / Gel dinim imanım nurum Gül Baba // Geleyidin dört köşeyi bürürsün / İstekliye muradını verirsün / Din süruru Muhammed'in nurusun / Gel dinim imanım yârim Gül Baba // Pir Gaip Abdal'ım çekerler yasın / Turnada kalmıştır senin göz yaşın / Geleyidin dört köşeyi gezersin / Gel dinim imanım nurum Gül Baba. " Bkz. Bayrı, 1949: 38. Görüldüğü gibi "Yârimden ayrıldım feryat ederim", "Kan revandır gözümüzde yaşımız" gibi deyişteki ayrılık ve elem içeren motifler, Er Gaip/Pir Gaip'in söylencelerde anlatılan yaşamıyla örtüşür niteliktedir. Bu anlamda, bu deyişi söyleyen Pir Gaip Abdal'ın Pir Sultan'ın oğlu olduğu söylenen Er Gaip/Pir Gaip'le bir ilgisi var mıdır? Şu an için kesin bir belirleme yapılamasa da bir

konuya ilişkin söylenceler arasındadır.⁴¹ Hatta Pir Sultan'ın, Yıldız Dağı üzerine söylediği deyişte ayak dizesini "Niçin gitmez Yıldız Dağı'n dumanı"⁴² diye söyledikten sonra bacısına dönerek, "Dumanı dumanı Elif dumanı" diye sorduğu da bu söylenceler içerisinde aktarılmaktadır.

Osmanlı sisteminin geleneksel uygulamaları doğrultusunda, Pir Sultan'ın asılmasından sonra ocağın dağıtıldığı ve yakınlarının sürgüne gönderildiği de ayrıca belirtiliyor. Bu durum, döneme ilişkin vakanüvislerin anlatıları, hüküm ve fermanlara yansıyan uygulama ve buyruklarla da uygunluk içindedir. Aslında bu uygulamalar bir bakıma Osmanlı yöneticilerinin böylesi durumlar karşısında sistemli biçimde uygulayageldiği geleneksel bir uygulamadır. Daha önce de yer yer değindiğimiz gibi benzeri örneklere hükümler içinde de sıkça rastlanmaktadır.

Bu sürgünlük ya da "kaçgunluk" döneminde, Seyyid Ali Sultan'ın bacısı Senem'le birlikte Çorum-Hüseyinabad⁴³ bölgesine, Er Gaip/Pir Gaip Sultan'ın Dersim bölgesine, Pir Mehmet'in⁴⁴ ise Tokat bölgesine gittiği, yine sözlü kaynaklar tarafından aktarılmaktadır. ⁴⁵ Söylencelerde, Pir Sultan'ın oğlu olduğu söylenen

olasılık olarak üzerinde düşünülebilir. Ayrıca elimizdeki cönklerde, Pir Gaip Abdal mahlaslı başka deyişlerde bulunmaktadır.

41 Salcı, 1940: 150-151; Gölpinarlı - Boratav, 1943: 51.

42 Bizim yayınladığımız çeşitlenmenin ayağı "Niçin gitmez Yıldız Dağı dumanın" şeklindedir. Bu ayağın sözlü gelenekteki söyleyişlerde kimi zaman "Yıldız Dağı neden/niye gitmez dumanın" şeklinde değiştiği de görülmektedir.

43 **Hüseyinabad**: Çorum ilinin Alaca ilçesi. Bugün Pir Sultan ocağına mensup dedelerin ve taliplerinin bir kesimi, Çorum-Alaca ilçesinin Gıcılı ve Çomar köylerinde yaşamaktadır.

44 Pir Mehmet'in bir deyişinde görülen bir motif, konuyla ilgili olarak ayrıca değerlendirilebilir. "Aşk oduyla ciğerleri dağılım / Boş değilim bir ikrara bağlıyım / Abdal Pir Sultan'ın abdal oğluyum / Adım Pir Mehemmet pirim Ali'dir. " Buradaki Pir Mehemmet mahlası, kimi kaynaklarca Muhammet olarak verilmektedir ki, biz bunun doğru olmadığı kanısındayız. Çünkü yakın tanıklığını yaptığımız Alevî-Bektaşî toplumunda, Muhammet adı genellikle "Mehemmet" olarak kullanılır. Ayrıca Sadeddin Nüzhet Ergun ve Cahit Öztelli yayınlarında bu mahlas "Mehemmet" olarak verilmesine karşın, Boratav ve Aslanoğlu yayınlarında mahlas "Muhammet" olarak verilmektedir. Bkz. Ergun, *Cilt 1-2*, 1955: 109; Öztelli, 1978: LIV; Gölpinarlı - Boratav, 1943: 41; Aslanoğlu, 1984: 27. Alevî-Bektaşî toplumunun gelenek ve değerlerine yakından tanıklık eden biri olarak biz, bu mahlasın Sadeddin Nüzhet ve Cahit Öztelli'nin verdiği şekilde "Mehemmet" olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca bu Pir Mehemmet, İbrahim Aslanoğlu tarafından aynı mahlası kullanan başka âşıklerle karıştırılmış ve "Abdal Pir Sultan" mahlasını kullandığını söylediği bir âşığın varlığına dayanak yapılmaya çalışılmıştır. Çeşitli dönemlerde Pir Mehmet mahlasıyla söyleyen birçok Alevî-Bektaşî âşığın bulunmasına karşın, değerlendirmede bu durum dikkate alınmamıştır. Bu konuyla ilgili ayrıca "Osmanlı Gizli Tarihinde Pir Sultan Abdal ve Bütün Deyişleri" adlı çalışmamızın "Pir Sultan Abdal'la İlgili Kimlik Tartışmaları" bölümüne bakınız.

45 Âşık İsmail Şimşek ve bölgede yaptığımız incelemelerde Banaz köylüleriyle yaptığımız görüşmelerden.

Pir Mehmed'in türbesi de bugün Tokat-Almus-Çambulak⁴⁶ köyünde bulunuyor.⁴⁷ Seyyit Ali Sultan'ın ise yirmi yedi yıl gibi uzun bir sürgünlük döneminden sonra, yine bacısı Senem'le birlikte Banaz'a geri döndüğü de bu söylenceler arasındadır.⁴⁸

Bu gidişlerin temelinde, büyük bir olasılıkla Pir Sultan Ocağı'na bağlı taliplerin bu bölgelerde -yani Çorum, Tokat ve Dersim gibi Alevîlerin yoğun yaşadığı yerleşim birimlerinde- yaşıyor olması etkili olmuş olmalıdır; çünkü sürekli izlenen, baskı altında tutulan birilerinin "can pazarı"nın yaşandığı o kıyım döneminde gelişigüzel herhangi bir yere gitmeyeceği/gidemeyeceği açıktır. Günümüzde halen bu bölgelerde -Çorum, Dersim, Tokat bölgeleri- Pir Sultan Ocağı'na bağlı talipler/köyler bulunduğu düşünülürse, bu bölgelere gidişin nedenleri de büyük ölçüde anlaşılır. Bu bağlamda, bu gidişlerin güçlü bir olasılıkla gizlenmek, izini kaybettirerek olası bir kıyımdan kurtulmak amaçlı olduğu öne sürülebilir.

Hepsinin farklı yerlere gittiği düşünülecek olursa, Pir Sultan'ın siyaset edilmesi sonrası, Pir Sultan ocağına bağlı taliplerin Pir Sultan'ın çocuklarını, olası bir kıyımdan kurtarabilmek amacıyla bilinçli şekilde değişik bölgelere götürdüğü de bir olasılık olarak değerlendirilebilir.⁴⁹ Böylelikle gizlenmenin, saldırı ve kıyımdan daha kolaylıkla kurtulmanın mümkün olabileceği düşünülmüş olabilir. Böyle bir düşünce ve davranış, gerilimin yükseldiği, o bulanık ve baskının yoğunlaştığı ortamda kendi ölçüleri içerisinde tutarlı bir davranıştır.

Yine sözlü kaynaklardan edindiğimiz bilgiler arasında, bu kaç-göç, kıyım ortamında Pir Sultan Ocağı'na mensup bazı kesimlerin, Safevîler'in elindeki Horasan bölgesi dâhilinde bulunan Tebriz kenti yakınlarına kadar göç ettikleri ve burada "Pir Sultan Köyü" adıyla bir köy kurdukları belirtilmektedir. Hatta bu yerleşenlerden on iki ev daha sonra Gence yakınlarında, Bağbanlar bölgesinde Pir Sultan Dağı adı verilen dağın eteğine göç ederler ve burada Pir Sultan adıyla yeni bir köy daha

46 Çambulak'ın eski adı Daduhta'dır. Bkz. *Köylerimiz*-1968, 1968: 126.

47 Yaman, 2006: 125.

48 Âşık İsmail Şimşek'in aktardığı, önceki kuşaklardan intikâl eden bir söylenceye göre, bu baskı ve kıyımların her dönemde kesintisiz biçimde sürdüğü anlaşılmaktadır. Sözgelimi, yaklaşık bir tahminle 18. yüzyıl ortalarında yaşayan Pir Sultan Ocağı'nın önde gelen dedelerinden Ali Dede, zamanın Osmanlı yöneticileri tarafından Sivas'a çağrılmış ve burada ağu verilerek öldürülmüştür. Hatta yine İsmail Şimşek'in söylemine göre, bu Ali Dede'den kalan büyük lokma kazanı, ağuyla öldürülmesinden dolayı kendi aralarında "Ağu İçen'in kazanı" olarak anılmaktadır.

49 Bu şekilde bir gizlenme yöntemi başka olaylarda da görülmektedir. Sözgelimi, babasının öldürülmesi sonrası Şah İsmail Hatayı ve kardeşi İbrahim'in de, Akkoyunlu yöneticilerin olası saldırısından kurtarılabilmek amacıyla babasının müritleri tarafından kaçırılarak, daha emin yerlerde gizlendiği bilinmektedir.

kurarlar.⁵⁰ Bu, Pir Sultan Dağı adı verilen dağın doruğunda bir “Pir Sultan Ziyaretgâhı”nın bulunduğu da yine aktarılan sözlü bilgiler arasındadır.⁵¹

Bugün Pir Sultan Ocağı talipleri çoğunlukla Çorum, Yozgat, Tokat, Sivas, Erzincan, Tunceli bölgelerinde bulunmaktadır.⁵² Dikkat edilirse bu yerlerin Orta Anadolu’ dan doğuya doğru bir çizgi üzerinde bir bölgeyi kapsadığı görülmektedir. Osmanlı Dönemi’nde, özellikle de 16. yüzyılda bu bölgeler isyanların, aktif-pasif direniş eylemleri ve çekişmelerin yoğunlaştığı alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum bir rastlantı mıdır? Biz, verilerden hareketle pek öyle olduğunu sanmıyoruz.

Öncelikle buralar o dönemlerde Alevî-Kızılbâş toplumunun büyük bir çoğunlukla yaşadığı,⁵³ Hacı Bektaş ve Erdebil dergâhının etkilerinin yoğunlaştığı, bütün çabasına karşın Osmanlı yönetiminin kesin denetim altına alamadığı içten içe kaynayan yerlerdir ve aynı zamanda Osmanlı - Safevî toprakları arasında sürekli gelgitlerin yaşandığı geçiş bölgesidir. Bundan da anlıyoruz ki, Pir Sultan’ın bu “duyarlılığı yüksek” bölgede yaşıyor olması etkinliğini ayrıca artıran unsurlardan biri olmuştur. Bu bağlamda Pir Sultan Ocağı’na bağlı kesimlerin bu bölgede yaşaması ve Pir Sultan Ocağı mensuplarının kaç-göç dönemlerinde bu bölgede saklanması dönemin gerçekliğiyle uyum içindedir.

Yerinde yaptığımız araştırma ve incelemelerde Banaz köyünün iki kez yer değiştirdiğini tespit ettik. “Binbir bacalı Banaz” olarak anılan birinci yer, Yıldız Dağı’na çok yakındır. Burası, aynı zamanda Pir Sultan’ın doğduğu ve belli bir döneme kadar yaşadığı yer olarak rivayet edilmektedir.⁵⁴ Acaba deyişlerde geçen “Yıldız’dır yaylası” söyleminin bu yakınlıkla bir ilgisi olabilir mi? Yıldız Dağı’nın, Banaz köyünün bu ilk yerleşim yerine yakın olmasından dolayı aynı zamanda yayla/yaylak olarak kullanılması bir olasılık olarak düşünülebilir. Hatta söylencelerde geçen, Pir Sultan Abdal’ın -ya da o zaman ki adıyla Haydar’ın-

50 Azerbaycanlı bilimadamı Dr. Sednik Paşa Pirsultanlı bu köylüdür. Bu köyün adı Sovyetler döneminde “Hoşgölü Daş” olarak değiştirilmiştir. Pir Sultan Dağları Sednik Paşa Pirsultanlı’nın eşi ozan Sefure Pir Sultanlı’nın yazdığı bir şiirde şöyle yansımaktadır: “Durna olup dolanaydım göyünü / Dolanaydın ay Pir Sultan Dağları / Sivas ellerinde Banaz köyünü / Dolanaydım ay Pir Sultan Dağları.”

51 Bkz. Cengiz, 2006 (Bu yazı tarafımıza Daimi Cengiz tarafından özel olarak ayrıca gönderilmiştir.).

52 Pir Sultan ocağından İsmail Şimşek’in verdiği listeye göre İzmit, Eskişehir, Samsun, Ordu, Ardahan, Kars yörelerinde de Pir Sultan ocağı taliplerine rastlanırsa da bunların önemli bir yekûn teşkil etmediği görülüyor. (İsmail Şimşek’le yaptığımız görüşmede verdiği bilgilerden.) Ayrıca bkz. Yıldırım, 2002: 15-16; Clarke, tsz.

53 Öyle ki, bu neredeyse yüzde seksenlere varan bir çoğunluktur.

54 2005 yılı Temmuz ayında Banaz’da köylülerle yaptığımız görüşmelerden. Ayrıca bkz. Özen, 2001: 304.

âşıklığa başlamadan önce Yıldız Dağı eteklerinde, çayırılık çimenlik bir yerde uykuya dalması, burada pir dolusu içmesi motifi de bunun kanıtlarından biri sayılabilir.

İkinci yer ise, bugünkü Banaz yolunun üzerinde bir yerdir. Burası köye birkaç km. uzaklıktadır ve köyün alt tarafında, Sivas yönünden gelirken/giderken yolun üst tarafına düşmektedir.⁵⁵ Elde ettiğimiz bilgilerden, Banaz köyünün şu anda yerleşik olduğu yerin ise üçüncü yer olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁶ Banaz'ın bugünkü -son- yerleşim yerinin arkası, doğrudan ormanlık dağ ve tepelere yaslanmaktadır. Buranın yanı yöresi dereler ve derin vadilerle çevrilidir. Bu dağ ve tepelerde koyak ve mağaralar bulunmaktadır. Bundan anlaşılıyor ki, burası baskın ve kıyımlar sırasında kaçmaya, göçmeye, saklanmaya, sığınmaya ve direnmeye elverişli bir bölgedir.

Bu yer değiştirmelerin dönemin kesintisiz süren baskı, kıyım ve sürgünleriyle doğrudan bir ilintisi var mıdır? Üzerinde durmakta yarar görüyoruz. Gözlem ve incelemelerimizden çıkardığımız kadarıyla açık söylemek gerekirse, biz dönemin koşullarıyla doğrudan ilgili olduğunu düşünüyoruz; çünkü bir köyün durup dururken gelişigüzel yer değiştirmeyeceği, yer değiştirirken belli koşulları gözeteceği ya da belli sıkıntı ve zorunluluklar sonucu yer değiştireceği açıktır.

Bugün için bu zorunluluk ve kıstasları kesin boyutlarıyla belirlemek olanaklı olmasa da, en azından baskı unsuru, çatışma ve kıyımların bunda büyük ölçüde etkili olduğu söylenebilir; çünkü o dönemlerde Alevî-Kızılbaş toplumunun, Osmanlı görevlilerinin baskın, kıyım ve talanlarından kurtulabilmek amacıyla çoğunlukla ulaşımın, izleme ve denetimin kolay olmadığı, yolun izin bulunmadığı, gözden irak kuytulara, derin boğazlara, korunaklı ve sarp yerlere, ormanlık, dağlık, yamaçlık bölgelere yerleştiği bilinmektedir. İşin ilginç yanı, Banaz örneğinde de görüldüğü üzere bu yerleşim birimlerinin genellikle çevreyi gözlemeye, gizlenme ve savunmaya büyük ölçüde elverişli yerler olduğu göze çarpmaktadır.⁵⁷ Banaz'ın yerleşiminde de dönemin önemli bir gerçekliği olan bu unsurları göz önünde bulundurmakta sanırım yarar var. Bir de o dönemlerde isyanların, yoğun yaşandığı Tokat-Sivas arası geçiş bölgesi olan bu bölgelerin, Alevî-Kızılbaş inanç önderleri ve isyancıların at oynadığı bir bölge olduğu da gözden irak tutulmamalıdır.

55 Araştırma amaçlı yöreye yaptığımız gezi sırasında bu yerleri doğrudan görme, inceleme ve resimlerle tespit etme olanağına sahip olduk.

56 Banazlı Âşık İbrahim Bulut ve gezimizde bize eşlik eden yine Banazlı Hüseyin Kılıç'ın bize verdiği bilgiler ve ayrıca köylerinde görüşme yaptığımız Banazlıların bize aktarımlarından.

57 Bu arada yeri gelmişken Ankara'ya bağlı bir Alevî köyü olan doğduğum köyün ve Anadolu'nun değişik yörelerinde gördüğümüz birçok Alevî köyünün de böyle bir yerleşime sahip olduğunu belirtmekte yarar var.

Bugün Pir Sultan Ocağı'nın merkezi, Sivas-Yıldızeli ilçesinin Banaz köyüdür. Yerel bilgilere göre buradaki kol Seyyit Ali Sultan üzerinden yürümektedir.⁵⁸ Dersim bölgesindeki Pülümür-Hacılı köyünde⁵⁹ bulunan Pir Sultan ocağı ise Er Gaip,⁶⁰ Tokat ilinin Almus ilçesi Çambulak köyünde bulunan Pir Sultan Ocağı da bu köyde türbesi bulunan Pir Mehmet üzerinden yürümektedir.⁶¹ Hatta sözlü kaynaklarca Pir Sultan Abdal'ın Hacılı'da⁶² sürgünlük ya da Osmanlı yöneticilerinin deyimiyle "kaçgunluk" döneminde yedi yıl süren bir sürgünlük yaşantısının bulunduğu -buna daha doğru bir deyişle gizlendiği de denilebilir- belirtilmektedir.⁶³

Yine Hacılı köyünde Pir Sultan Ocağı mensuplarının sahipliğini yaptıkları bir "Pir Sultan Evi" bulunmaktadır. Aktarılan bilgilere göre bu evin sahipleri kendilerini "Pir Sultanlılar Ocağı"na mensup "Pir" saymaktadırlar.⁶⁴ Bununla

58 Seyyit Ali Sultan'ın mezarı, Banaz'ın üst tarafındaki çamlık, kayalık bir tepe olan Ziyaret Tepesi'nin tam doruğunda bulunmaktadır. Burası Yıldız Dağı'nı tam karşıdan gören, Banaz'ın kuzeybatısındaki Tokat bölgesine açılan dağların ve boğazların, Banaz'ın önünden Sivas yönüne uzanan geniş engebeli arazilerin, yine Banaz'ın doğu tarafındaki derelik, tepelik bölgelerin doğrudan gözlenip izlenebildiği bölgeye hâkim bir tepedir. Yerinde bizzat incelediğimiz bu mezara köylüler, "Seyyit Ali Sultan'ın yatrı" demektedirler. Gerçekten bir yatrı ya da makam olup olmadığını tespit edemedik. Geçmişte buranın her yıl genellikle mayıs ayında -Hıdırellez'de- ziyaret edilen ve kurban kesilen bir ziyaret yeri olduğu da köylülerce belirtilmektedir. (Banazlı Âşık/Zakir İbrahim Bulut ve Hüseyin Kılıç'tan naklen.)

59 Araştırmacı Daimi Cengiz tarafından, Dersim bölgesinde bulunan Pir Sultan ocağı mensuplarının bir kesiminin Pülümür – Erzincan sınırındaki Sırnas köyünde yerleşik olduğu belirtilmektedir. Bkz. Cengiz, *agy*, 2006

60 Araştırma ve incelemelerimiz sırasında, Banaz köyünde bulunan Pir Sultan ocağı mensuplarının günümüzde Er Gaip kolu-Pir Sultan ocağı mensuplarıyla çok fazla ilişkilerinin olmadığı, hatta konuyla ilgili bilgilerinin de çok sınırlı -o da yalnızca duyum düzeyinde- olduğu görülmüştür.

61 Âşık/Zakir İsmail Şimşek'ten derlediğimiz söylencelerde, belli bir sürgünlük döneminden sonra Pir Mehmet'in de Banaz'a geldiği, hatta "Pir Mehmed'im n'eyleyim / Ahirde bunu söyleyim / Banaz'ı hoş vatan eyleyim. . ." şeklinde bir deyiş söylediği, fakat koşulların uygun olmaması nedeniyle tekrar Tokat yöresine gittiği belirtilmektedir.

62 16. yüzyılda Dulkadirliler'e bağlı Bozok'ta yerleşik Ağçalı oymağına bağlı en büyük obalardan birinin adı Hacılı'dır. Bkz. Sümer, 1976: 72, 178, 180. Bu obanın bir bölümü Şah İsmail döneminde Safevi bölgesine geçmiştir. Kesin olmamakla birlikte bu yer adının bu obayla bir ilintisi olabilir. Bilindiği gibi Anadolu'da, aşiret, oymak, oba ve bunların "beğ"lerinin adlarının yerleşikliğe geçildiğinde büyük ölçüde yer adlarına dönüştüğü -oluşan yerleşim birimlerin bu toplulukların ya da "beğ"lerin adlarıyla anıldığı- bilinmektedir. Bu bakımdan obanın Rum/Sivas eyaletinde yerleşik olması Pir Sultan ilişkisi açısından ayrıca değerlendirilebilir.

63 Bkz. Yıldırım, 2002: 15; *İnanç Önderleri Kongresi Bildirileri*, Sayfa 949. Pir Sultan'ın izlendiği dönemlerde değişik bölgelere geçtiği, değişik çevrelerle görüşmeler yaptığı, bir bütünlük içerisinde değerlendirildiğinde deyişlerinden de anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, bu söylence diğer verilerle de örtüşmektedir

64 Bkz. Cengiz, 2006.

birlikte bu konularla ilgili daha kapsamlı değerlendirmeler için çok daha fazla belge ve bilgiye gereksinim olduğu açıktır.⁶⁵

Araştırmalarımız sırasında gözümüze çarpan ilginç bir olgu da, Pir Sultan soyundan gelenlerce yürütüldüğü söylenen bu ocakların, kendi aralarında herhangi bir ilişkilerinin bulunmayışıdır. Hatta Banaz köyündeki Pir Sultan Ocağı mensuplarının, -yukarıda da değindiğimiz gibi- Er Gaip üzerinden yürüyen Pir Sultan Ocağı mensuplarından neredeyse hiç haberleri yoktur.⁶⁶ Pir Mehmed üzerinden yürüyen Pir Sultan Ocağı'yla ilgili bilgileri ise bir hayli yüzeyseldir.⁶⁷ Merkez konumda olması dolayısıyla bu kolların ayrıntılı olmasa da Banaz'daki ocaktan haberleri vardır. Bu ilişki yokluğu ve bilgisizlik, sürgünler, saklanmalar, kaçgöç ve izini belirsiz etmeler gibi aktardığımız tarihsel sürecin ortaya çıkardığı sorun ve kopukluktan kaynaklanmış olabileceği gibi, şu an için kesin belirleyemediğimiz başka nedenlerden de kaynaklanabilir.

KAYNAKLAR

GÖLPINARLI, Abdülbâki. (1977). Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri. İnkılâp ve Aka Kitapevleri Yayını. İstanbul.

KORKMAZ, Esat. (Tsz.) Ansiklopedik Alevilik-Bektaşılık Terimleri Sözlüğü

Türkçe Sözlük. (1999). Cilt 2. Dil Derneği Yayını. Ankara.

Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli "Vilâyet-nâme". (1958). Hazırlayan: Abdülbâki Gölpınarlı. İnkılâp Kitapevi. İstanbul.

Elvan Çelebi. Menâkıbu'l-Kudsiyye Fi Menâsıb'il-Ünsiyye – Baba İlyas-ı Horasâni ve Sülâlesinin Menkıbevi Tarihi. Hazırlayanlar: İsmail E. Erünsal – Ahmet Yaşar Ocak. (1995). Türk Tarih Kurumu Yayını. Ankara.

ALTINOK, Baki Yaşa. (2003). Hacı Bektaş Veli Hakkında Yazılmış Bir Menakıpnâme ve Bu Menakıpnâmede Belirtilen Anadolu'daki Alevî Ocakları. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi. Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını. Sayı 27. Ankara.

AKSÜT, Hamza. (2002). Anadolu Aleviliğinin Sosyal ve Coğrafi Kökenleri. Art Yayınları. Ankara.

KILIÇ, Filiz– BÜLBÜL, Tuncay. (2006). Erdebil Dergâhı'nın Anadolu Aleviliğindeki Yeri ve

⁶⁵ Burada açıkça vurgulamak gerekirse, Alevî tarihi ve kültürünün ağırlıklı sözlü geleneğe dayanıyor olmasının, bu konuda da bir sorun olarak karşımıza çıktığı görülmektedir.

⁶⁶ Bu durum Ali Yaman tarafından da tespit edilmiştir. Bkz. Yaman, 2006: 124.

⁶⁷ Banazlı Âşık İsmail Şimşek ile yaptığımız görüşmelerden.

Erdebil Dergâhı'nda Uygulanan Bazı Dinsel Pratikleri İçeren Bir Risale. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi. Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yayını. Sayı 39. Ankara.

YILMAZ, Hacı. (2006). Sultân Şücaaddin Veli Zâviyesi ve Vakfına Âit Yeni Belgelere Bir Bakış. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi. Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yayını. Sayı 37. Ankara.

BİRDOĞAN Nejat. (1990). Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevîlik. Hamburg Alevî Kültür Merkezi Yayınları. Hamburg.

ÇIBLAK, Nilgün. (2005). Mersin Tahtacıları. Ürün Yayınları. Ankara.

BİRDOĞAN, Nejat. (1995). Anadolu ve Balkanlar'da Alevî Yerleşmesi, Ocaklar - Dedeler – Soyağaçları. Mozaik Yayınları. İstanbul.

YILDIRIM, Ali. (2002). İnanç Önderi Olarak Pir Sultan Abdal. Yol Dergisi. Sayı 16. Mart – Nisan.

Bostankolu'lu Âşık Kul Semai Baba. (1991). İstanbul.

KAYGUSUZ, İsmail. (Tsz). Alevîliğin Kızılbaş Siyasi Hareketi ve Şah İsmail. Yol/Bilim-Kültür-Araştırma, Sayı 19.

Kızılbaşlık ve Kızılbaşlar, www.hacibektasliilar.com.

SÜMER, Faruk. (1976). Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü. Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları. Ankara.

YAMAN, Ali. (2004). Alevîlikte Dedelik ve Ocaklar, Karacaahmet Sultan Derneği Yayınları, İstanbul.

GÖLPINARLI, Abdülbâki– BORATAV, Pertev Naili. (1943). Pir Sultan Abdal. DTCF Yayını. Ankara.

SALCI, Vahit Lütfi, (1940). Kızılbaş Şairleri – I. Halk Bilgisi Haberleri. Yıl 9, Sayı 102.

ERGUN, Sadeddin Nüzhet. (1955). Bektaşî Şairleri ve Nefesleri -19. Asra Kadar-, Cilt 1-2, -2. kısım- (On Yedinci Asırdan Beri Bektaşî-Kızılbaş-Alevî Şairleri ve Nefesleri). Maarif Kitaphanesi Yayını. İstanbul.

ÖZTELLİ, Cahit. (1978). Pir Sultan Abdal. Milliyet Yayınları. İstanbul.

ASLANOĞLU, İbrahim. (1984). Pir Sultan Abdallar. Erman Yayınevi. İstanbul.

BAYRI, M. Halit. (1949). Bektaşî Şairleri -2- Pir Gaip Abdal. Türk Folklor Araştırmaları Dergisi. Cilt 1. Sayı 3. İstanbul.

Köylerimiz-1968. (1968). İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü Yayını. Ankara.

YAMAN, Ali. (2006). Kızılbaş Alevî Ocakları. Elips Kitap. İstanbul.

CENGİZ, Daimi. (2006). Pir Sultan'ın İzinde. Evrensel Kültür Dergisi. Sayı 173.

CLARKE, Gloria L. . (Tsz). Alevilikte Ocak, Liderlik/Otorite ve Dede Kavramları. www.alewiten.com.

ÖZEN, Kutlu. (2001). Sivas Efsaneleri. Dilek Ofset Matbaacılık. Sivas.